

فن مدیریت اقتصادی و نقش مهر در عهد باستان

۱- خدیجه محمدی پور*، ۲- دکتر عبدالعزیز موحد نساج

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

۲- استادیار گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

چکیده

انسان برای اثبات مالکیتش به هر تلاشی دست می‌زد و همین ممارست او در کارهای مختلف باعث اختراعات از جمله مهر شد. مهر که باعث تثبیت معاملات و توسعه تجارت در طول ادوار مختلف شده است. او برای این که اموالش از دست‌برد و تجاوز دیگران حفظ شود و سند مالکیتش را اعتبار ببخشد از مهرها که علامت شخصی و خصوصی مدارک و اموال بوده استفاده نموده است. ضرورت ایجاد می‌کرد با توسعه تجارت اموال مورد معامله را مراقبت کنند تا مال‌التجاره دست نخورده تحویل گردد و برای تشخیص مالکیت، مهر را استفاده می‌کردند. ناگفته نماند مهرها را در تأیید اجناس و یا در تحویل و تحولات انبارهای کالاهای خود به کار می‌بردند که توانمندی آنان را در اداره‌ی جامعه‌ی خود نشان دهد. در این مقاله به فن مدیریت اقتصادی و نقش مهر در دوران باستان را مورد بررسی قرار گرفته است تا توانمندی آنان در اداره‌ی تمدن عظیم خود به اثبات برسانند.

کلید واژه‌ها: مهر، داد و ستد، دوران باستان، فن مدیریت اقتصادی، روابط تجاری.

مقدمه

انسان در ادوار مختلف برای برطرف کردن مشکلات و کمبودهای پیش روی خود دست به اختراع، ابتکار و نوآوری می‌زد. یکی از کهن‌ترین هنرهای بشر حکاکی و مهر بوده است. جنبه‌هایی که در وهله‌ی اول می‌توانست سر منشأ ساخت آنها باشد. مهرها به هر شکل و اندازه و کاربردی که به کار می‌رفتند، در نگهداری اموال و مدارک مورد نیاز بشر، خصوصاً در داد و ستد و تجارتش در طی ادوار مختلف او را یاری می‌کردند. با گذشت زمان جنس، شکل و کاربرد و طریقه‌ی نگهداری از مهر پیشرفت کرده است زیرا مهرها را در تأیید اجناس و یا در تحویل و تحولات انبارهای کالاهای خود به کار می‌بردند.

در این تحقیق سعی شده از روش استقرایی استفاده شود و در طی مطالعات، دلایل استفاده از مهر جهت اداره کردن جامعه و همچنین برای ایجاد یک رابطه تجاری مفید در آن دوران را مورد بررسی قرار گیرد. پس از استفاده از کتب مختلف دریافتیم که برای بوجود آمدن یک رابطه‌ی تجاری مناسب باید نه تنها از مهرها استفاده کرد بلکه وقتی صحبت از تمدن‌های عظیم با آن حجم انبوهی از تجارت درون منطقه‌ای و بیرون منطقه‌ای به میان می‌آید آنچه از ذهن می‌گذرد نظام مدیریتی اقتصادی توانمند این تمدن‌های تاریخی است.

تاریخچه‌ی مهر

مهر آلتی از فلز، سنگ، عقیق، لاستیک و جز آنها که بر آن نام کسی و یا عنوان بنگاهی را برعکس حک کرده باشند، و زمانی که بر آن مرکب و جوهر بمالند و سپس بر کاغذ فشار دهند، نام و نقش حک شده بر آن ثبت شود (معین، ۱۳۸۷، ص ۳۱۸۶). در گذشته از گل و موم برای بستن درب چیزی استفاده می‌شد و سپس روی آن مهر می‌زدند که آن را گل مهر می‌نامند و این تعریف صرفاً جنبه‌ی اقتصادی مهر را بیان می‌کند. در حالی که حکاکی و مهر یکی از کهن‌ترین هنرهای بشر بوده است. ولی چون کار ما در رابطه با اقتصاد و خرید و فروش کالاها می‌باشد از دیگر جنبه‌های آن صرف نظر می‌کنیم. جنبه‌هایی که در وهله‌ی اول می‌توانست سر منشأ ساخت آنها باشد. به جنبه‌ی کاربرد تزئینی مهرها که پیردازیم در می‌یابیم معمولاً به صورت آویز و گردنبند و یا حتی انگشتر مورد استفاده قرار می‌گرفتند. باید دانست

که مهرها به هر شکل و اندازه و کاربردی که به کار می‌رفتند، در نگهداری اموال و اشیاء و مدارک لازم بشر در طی ادوار مختلف او را یاری می‌کردند. با گذشت زمان جنس شکل و طریقه‌ی نگهداری از مهر هم پیشرفت کرده، تا ضمن حفظ مهر از هرگونه سوء استفاده دیگران همیشه در دسترس صاحب مهر قرار گرفته باشد به همین خاطر بود که معمولاً به صورت آویز و گردنبند و یا حتی انگشتر مورد استفاده قرار می‌گرفتند.

در مورد تاریخچه و چگونگی بوجود آمدن مهر باید آن را در حس زیبا دوستی انسان و آفرینش‌های هنری او جستجو کرد. در اولین اثر هنری انسان که همان حکاکی باشد و به وسیله‌ی آن تلاش کرد تا خواسته‌های مادی و ظاهری و امیال و محسوسات مغزی و روحی خود را به صورتی ساده و بی‌پیرایه بروز دهد. انسانی که برای تهیه خوراک خود مجبور بود شکار کند و از ابزارهای اولیه و ابتدایی که خود با کمک صیقل دادن سنگ و چوب می‌ساخت استفاده می‌کرد تا نیازش را برطرف سازد و بر روی استخوان‌های شکارها نقوشی کنده‌کاری می‌کرد و گاهی هم بعضی از وسایل مورد نیازش را از این استخوان‌ها می‌ساخت ولی این آلات به مراتب کمتر از مصنوعات سنگی متداول بود. (گیرشمن، ۱۰، ۱۳۸۵)

زمانی تمدن‌ها در دشت شکل گرفت که انسان‌ها از پناهگاه‌های سنگی و غارها دست کشیده و سکونت در دشت را آغاز کرد. با پیشرفت تمدن‌ها تحولاتی در زندگی اجتماعی روی داد، از جمله خانه‌سازی، اهلی کردن حیوانات، سفال‌سازی، تهیه دوک‌های سنگی و آهنی برای نخ‌ریسی و ساختن ابزارهای مختلف حتی لوازم زینتی و مهرها، ارتباط بین اقوام و ملت‌ها بیشتر گردید که این خود توسعه‌ی معاملات و تجارت را به دنبال داشت. در همین دوران بر روی خشت‌هایی گلی که تأثیر پذیر بودند انسان تصاویر و اعدادی قرار دادند که از اثر آنها مالکیت افراد معلوم می‌شدند. به همین ترتیب اولین اثر مهر که مالکیت به وسیله‌ی آن اعلام می‌شد، ایجاد گردید (ملک‌زاده‌بیانی، ۴۵، ۱۳۴۸).

همانطور که تجارت توسعه می‌یافت، ضرورت ایجاد می‌کرد که محتویات یک خمره یا یک عدل بار را تضمین و مراقبت کنند تا مال‌التجاره دست نخورده تحویل صاحبش گردد. برای تشخیص مالکیت، مهر را استفاده می‌کردند (گیرشمن، ۲۶، ۱۳۸۵). مهری که علامت شخصی و خصوصی مدارک و اموال بود.

همین موضوع زمینه‌ای شد که بعدها الواح گلی که محاسبات بر روی آنها نوشته می‌شد حتی در دوره‌های هخامنشی مهر می‌شدند. در اینجا باید اضافه کنیم که در عصر سنگ از مهرها به صورت تکمه استفاده می‌شد. این گونه استفاده تا اوایل دوره مس نیز ادامه یافته است و گاهی حتی سگک‌های بیضی و یا مثلث مانند را به صورت مهر به کار می‌بردند (جدی، محمدجواد، ۱۳۸۷، ۱۵) در عصر مفرغ و آهن نیز همچنان از مهرها استفاده می‌شد. طرحهای متفاوتی در مهرهای عصر آهن به کار گرفته شد. آنها به صورت استوانه‌ای و استامپی می‌باشند و جنس آنها مس، سنگ و سفال است (شرف‌الدین، ۲، ۱۳۷۹).

این خود ثابت می‌کند که انسان در پی تلاش و کوشش برای اثبات مالکیتش به هر کاری دست می‌زد و همین ممارست و حکاکی‌ها و کنده‌کاری‌های او بر روی اشیاء مختلف باعث اختراعات جدید در تثبیت معاملات و توسعه تجارت در طی ادوار مختلف می‌گردید. از طرف دیگر و شاید دلیل قابل قبول‌تر، برای اینکه اموالش از دست برد و تجاوز دیگران در امان بماند و یا بهتر بیان کنیم سند مالکیتش را اعتبار ببخشد از مهرها که علامت شخصی و خصوصی آن نوع مدارک و اموال بوده استفاده می‌شده است.

شکل مهرها در ادوار مختلف تغییر می‌کند. زمانی مهرهای استامپی یا مسطح و زمانی دیگر مهرهای استوانه‌ای وارد تاریخ مهرسازی می‌شوند. از مهرهای استامپی تخت و یا مسطح در دوره‌های پیش از تاریخ و قبل از اختراع خط استفاده می‌شد. در تعریف این مهر آمده است، مهری که در یک طرف نقش دارد و با فشار دادن بر روی سطح، نقش آن مشخص می‌شود. (کرمی، ۱۸۷، ۱۳۸۴) در مهرهای مسطح که معمولاً گرد و یا مخروطی و گاهی حالت دکمه‌ای دارند، در قسمت مسطح نقش را ایجاد می‌کردند و در قسمت دیگر سوراخی برای بند کردن وجود داشت که صاحب مهر و مالک آن برای آویزان کردن به گردن و یا دست خود از آن استفاده می‌کرد (ملک‌زاده‌بیانی، ۱۲، ۱۳۳۴). به طور یقین مهرها را بصورت انگشتی هم در دست می‌کردند تا صاحب آن ضمن محافظت از آن راحت بتواند از مهر خود استفاده کند. در آن دوران مهرها عمدتاً از سنگ‌های مختلف به صورت مدور یا چند گوشه تراشیده می‌شدند. (توحیدی، ۵۵، ۱۳۸۸) بطور یقین نوع سنگ‌هایی که در ساخت مهرها مورد استفاده قرار می‌گرفتند بسته به دورانی که به کار گرفته می‌شدند تغییر می‌کردند و حتی اشکال مهرها در

دوران‌های مختلف تغییر می‌یافتند. کهن‌ترین مهرها در (هزاره‌ی چهارم ق.م.) از گل پخته، سنگ گچ و سنگ مرمر سفید و شیری ساخته شده است. در دوران‌های بعدی از سنگ‌های مختلف مانند: سنگ آهن، سنگ یمانی، قرمز یا خاکستری، سنگ یشم، یشم ختائی، سنگ سلیمانی، سنگ لاجورد، سنگ مرمر سفید یا سیاه، سنگ بلور، قیر، استخوان عاج، عقیق به رنگ‌های مختلف و برنز و تعداد کمی سیلندر از سیم و زر، استفاده می‌شده است. شکل مهرهای اولیه دگمه‌ای یا نیمه کروی، بیضی مخروطی، مکعب و مکعب مستطیل است. دسته‌ای از مهرهای نیمه کروی یا نیمه بیضی به شکل حیوان خوابیده است. جنس این نوع مهر از سنگ مرمر سفید یا شیری و یا سنگ صابون است و نقش، سمت مسطح مهر ایجاد شده است. اشکال کشف شده بر مهرهای دگمه‌ای از سیلک در کاشان و تپه‌ی حصار در دامغان و تپه‌گیان در نهاوند و شوش، به همان روش قبلی حکاکی شده است. (ملک‌زاده بیانی، ۱۱، ۱۳۷۲) در نوع دیگر که لوله‌ استوانه‌ای شکل است، نقوش بر بدنه‌ی آنها کنده شده است. در وسط مهرها چه مدور و چه دگمه‌ای شکل و چه لوله‌ای سوراخی برای گذراندن تسمه یا بند کردن آنها در نهایت دقت کنده شده است (ملک‌زاده بیانی، ۱۲، ۱۳۷۲).

با رشد مبادلات تجاری و دسترسی انسان به منابع بیشتر و پیشرفت‌های تکنیکی بشر به جای استفاده از سنگ‌های نرم که در ساخت مهرهای مسطح به کار می‌برد به تدریج به سنگ‌های سخت، الوان و گرانها، مثل لاجورد، سنگ بلور، گاهی قیر، عاج، عقیق و حتی در برخی موارد محدود به نقره و طلا روی آورد. در اینجا شکل ظاهری مهرها نیز تغییر یافت و ما شاهد ظهور مهری، که به مهرهای استوانه‌ای معروفند، هستیم.

انواع مهرهای تجاری

انواع مهرها را می‌توان به این صورت بیان داشت:

الف- آنهایی که مهر کالا نامیده می‌شوند و برای مسدود کردن درب ظروفی مانند کوزه و عدل به کار می‌رفت.

ب- آنهایی که مهر پیام خوانده می‌شوند و برای فرستادن یا بایگانی کردن مطلبی در مورد کالا یا افراد به کار می‌رفت.

انواع مهر پیام

انواع مهر پیام‌ها عبارت بود از:

- ۱- نامه‌های مهر شده که احتمالاً رسید کالا بودند و مقدار کالا و تعداد اقلام آن کالاها به هنگام تحویل می‌بایستی با ارقام مذکور در برنامه مطابقت داشته باشد.
 - ۲- گلوله‌های مهور گلی مهر شده که درون آن تعداد گلوله، مخروط یا فرض کوچک گلی که اصطلاحاً ژتون نامیده می‌شود، جای می‌گرفته است.
 - ۳- الواح بالشی راست گوشه (مجیدزاده، ۱۷۹، ۱۳۶۸).
- مهرها را معمولاً از سنگ‌های قیمتی یا نیمه قیمتی و گاهی از قیر می‌ساختند. همچنین مهرهای استوانه‌ای که برای مؤمنین ساخته می‌شد تا تقدیم محراب‌ها کنند، نیز از خمیر شیشه و یا از شیشه ساخته می‌شده است (اقتداری، احمد، ۱۷۹، ۱۳۷۵).

فن مدیریت اقتصادی و نقش مهر

هرچند اطلاعات موجود درباره‌ی شهرهای ایلامی کم می‌باشد. اما فعالیت‌های باستان‌شناسی در شهر اور در سومر (متعلق به هزاره‌ی دوم پیش از میلاد) که همزمان با تمدن ایلام بود، نشان داده است که در بخشی از ناحیه مسکونی شهر، راسته‌هایی وجود داشت که در دو سوی آنها دکان‌هایی ساخته شده بود و قسمت‌هایی از آن راسته‌ها را با سایبان‌هایی پوشانده بودند. این راسته‌ها را می‌توان نمونه‌های کهن بازار به شکل خطی دانست.

در بخش دیگری از شهر تاریخی اور در دوره‌ی ایلام آثاری از محله‌ی پیشه‌وران به دست آمده که حتی تشکیلات حرفه‌ای و صنفی متمایز و شکل یافته‌ای مانند اصناف ریسندگان، رنگرزان و پشم‌باغان پدید آمده بود. (گروهی از محققان، ۱۳۱، ۱۳۵۶). اگر به تصاویر مهرهای آن دوران توجه کنیم در بعضی از آنها تصاویر مربوط به مشاغل آن زمان را نشان می‌دهد. کارگاه‌های پشم‌ریسی و یا کارگاه سفالگری که افراد در حال کار در آنجا را نشان می‌دهد و این خود مهر تأییدی بر وجود این مشاغل در بازارهای آن دوران می‌باشد و این مهرها را در تأیید اجناس و یا در تحویل و تحولات انبارهای کالاهای خود به کار می‌بردند و این توانمندی در نظام مدیریتی و تجارت آنان را نشان می‌دهد.

وقتی سخن از تمدن عظیمی چون ایلام با حجم انبوهی از تجارت درون منطقه‌ای و بیرون منطقه‌ای به میان می‌آید. آنچه از ذهن می‌گذرد نظام مدیریتی اقتصادی توانمند این تمدن تاریخی است. زندگی بشر همواره با نوعی سازمان مدیریت و نظام اداری در مفهوم علم اداره کردن جامعه در آمیخته است (حلاجیان، ابراهیم، ۲۱، ۱۳۸۶). مطمئناً از یک طرف برای کنترل چنین سرزمینی و از طرفی دیگر برای ایجاد یک رابطه تجاری مفید باید یک سیستم اداری و تجاری و صنعتی کامل در جریان باشد. آنچه که ما به آن فن مدیریت اقتصادی می‌گوییم. شواهد این مدیریت را می‌توان مهر و موم کردن کالاها و پیام‌ها دانست که نشان می‌دهند زمامداران، فن تهیه و یا تولید، انبار کردن و نقل و انتقال کالاها را می‌دانستند این کار شاید موجب ظهور فراگیر کوزه در دوره اورک میانه شد که بیشتر این کوزه‌ها لبه‌ی به خارج برگشته داشتند. شکل این لبه‌ها برای نسب درپوش که با ریسمان محکم می‌شد مناسب است و بر روی این ریسمان‌ها مهر می‌زدند.

در تل با کون مجتمعی از ساختمان‌هایی را شامل می‌شد که از خانه‌هایی چهارگوش با دیوارهای مشترک با آثار قرمز و زرد مشترک شده بودند. برخی از این خانه‌ها انبارهایی با ظروف مختلف و کوزه‌های بزرگ داشتند که دست نخورده بر جای مانده بودند. گذشته از غنی بودن این ساختمان‌ها مدارک بسیار مهمی دال بر فن مدیریت تجاری، یعنی «تکه‌های گلی مهور» نیز به دست آمد (علیزاده، عباس، ۲۸، ۱۳۷۲). در این جا باز این سؤال به ذهن می‌آید که نقش و کاربرد مهرها در این ارتباطات چه بوده است؟ ابتدا باید بدانیم که ضمن حفاری‌ها برخی مناطق حفاری شده را تحت عنوان انبار کالا و مرکز اداری می‌نامند. زیرا آنها ویژگی‌هایی دارند که در دیگر ساختمان‌ها دیده نمی‌شود. به عنوان مثال طی کاوش‌های باستان‌شناسی در تل با کون ساختمان‌هایی حفاری شده که می‌توان «انبار کالا» و «مراکز اداری» نامید زیرا ویژگی‌هایی دارند که در دیگر ساختمان‌ها دیده نمی‌شوند. در این ساختمان‌ها یک سراسری ورودی دارد که به یک تالار مرکزی راه می‌یابد و این تالار در انتهای ساختمان به یک یا دو پستو با در ورودی کوتاه ارتباط دارد. در هیچ کدام از اتاق‌های پنج ساختمان آثاری از اجاق، ظروف پخت و پز و یا زباله که ویژگی خانه‌های مسکونی هستند یافت نشده است. اما در عوض در داخل پستوها و یا بلافاصله در جلوی در ورودی آنها تکه‌هایی از گل مهور به

دست آمده است. نکته مهم این است که این گل‌ها به جز در این پنج ساختمان در هیچ ساختمان دیگری یافت نشده‌اند (علیزاده، ۲۸، ۱۳۷۲). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت اینجا یک انبار کالا است. ما باید نقش مهرها را در کنار انبارها مشخص کنیم.

یک مرکز اداری که شامل انبارها محل فعالیت‌هایی از قبیل تهیه یا تولید کالا، انبار کردن، تحویل گرفتن و یا فرستادن آن و غیره است. انبارهای کالا در با کون برای حفاظت در دل مجموعه وضع شده‌اند. امور مربوط به بازرگانی در اتاق‌های جلویی این ساختمان‌ها انجام می‌گرفت و خود کالا برای حفاظت بیشتر در اتاق‌های پشتی نگهداری می‌شد (همان). به طور کلی می‌توانیم بگوییم همه موارد بالا فن مدیریت اقتصادی را نشان می‌دهد و تکه‌های گلی مهر شده معمولاً بر در این انبارها قرار داده می‌شدند (علیزاده، ۲۸، ۱۳۷۲). این‌ها سند مالکیت و حسابداری و حسابرسی کالاها بودند.

بعضی از تکه‌های گلی مهر شده هستند که برای مهر کردن کیسه‌های پارچه‌ای به کار گرفته می‌شدند. از شکل چندضلعی این نمونه‌ها می‌توان تصور کرد که تکه‌ای از گل را در محل گره طناب روی کیسه می‌گذاشتند و با فشار دادن و پهن کردن آن سطح گره را برای حفاظت کامل می‌پوشاندند. یک روی برخی از نمونه‌های این دسته صاف و مسطح است و نشان می‌دهد که آنها را برای مهر و موم کردن جعبه‌های چوبی و یا ظروفی مشابه با سطحی صاف و مسطح به کار برده بودند. دسته‌ی دیگر سطحی صاف و دایره شکل دارند. این نمونه‌ها بر روی خود اثر حصیر و یک رشته ریسمان دارند که به احتمال بقایای مهر و موم شکسته‌ی عدل و یا سبدهای حصیری بودند. گاهی اثر مهری که دارند می‌تواند لوحه نامید (همان).

در حفاری‌های تل باکون از آثار بدست آمده گاهی اثر مهرها را بر روی لوحه‌ها می‌بینیم بر هر دو روی لوحه اثر دو مهر مختلف و گاهی چند مهر دیده می‌شود که از آنها نه تنها برای مهر کردن ظروف، بلکه به‌عنوان یک «برچسب» یا «رسید» کالا استفاده می‌کردند. این لوحه‌ها احتمالاً اسنادی برای شمارش کالاها و صورت برداری از ورود و خروج اجناس بوده‌اند. گروه دیگر هم از مهرها بودند که برای مهر و موم کردن تویی‌ها گلی دهانه کوزه به کار می‌رفت (همان) و به تعریف دیگر این آثار نوعی دفتر حسابرسی بودند.

سخت‌گیری‌هایی که در مورد مهر و موم کردن کالاها و انبارها به کار می‌رفت و یا برچسب زدن و مهر رسید خوردن اسناد همه‌ی این تلاش‌ها برای رونق بخشیدن به تجارت داخلی و خارجی و بازارهای خرید و فروش کالاهاست. بازارهایی که شامل دکان‌ها و حجره‌های خرید کالاها و متفاوتی می‌باشند که در دل این راسته‌ها و دکان‌ها، شلوغی و سر صدای مغازه‌ها و کارگاه‌های تولیدی صنعتی و چکش‌کاری‌های استادکاران بر روی وسایل فلزی و آهنگرانی که اشیاء مختلفی را تولید می‌کردند، از همه‌ی این‌ها گذشته شلوغی و سر صدای مردمی که به این بازارها حیات و سرزندگی می‌بخشید. مردمی که همانند خون در بدن به جسم بی‌جان ساختمان‌ها، انبارها و کارگاه‌های تولید اشیاء مختلف جان می‌دادند از این‌ها که بگذریم همین مردم از این بازارها احتیاجات خود را، اهم از احتیاجات روزانه شامل سبزی، میوه، لبنیات و کلیه مواد روزانه‌ی فاسد شدنی و غیر فاسد شدنی را تأمین می‌کردند.

در مرحله‌ی تکامل تمدن ماقبل تاریخی که آغاز دوران کشاورزی و فعالیت زراعی و اهلی کردن حیوانات است با وجود مشکلات مختلف که در وضع معیشت اقوام بنا بر نامساعد بودن شرایط طبیعی یا کمی بارندگی روی می‌داد، پیشرفتی در اوضاع اجتماعی و مدنی از قبیل خانه‌سازی و کوزه‌گری، با ساختن ظروف منقوش و اشیاء کوچک مسین روی داد (ملکزاده‌بیانی، ۱۳-۱۴، ۱۳۷۵) که به نظر می‌آید یکی از این اشیاء کوچک منقوش مسین مهر بوده باشد که حتی قبل از اختراع خط، مهر می‌توانست به وجود آمده باشد.

بسیاری از مهرها دارای نقوش متنوعی است که نمایانگر گذران زندگی افراد است مانند صحنه شکار، نگهداری گله و رمه، کشاورزی، صید ماهی، کوزه‌گری و انواع کارهای دستی دیگر، معابد و مخازن غله را مجسم می‌سازد (ملکزاده‌بیانی، ۱۵-۱۴، ۱۳۷۵).

در مواردی بسیاری علامت‌های روی سیلندرها نمونه خط است، زیرا پیدایش خط تصویری در ناحیه ایلام همزمان با دوره (دوم هزاره چهارم ق.م.) بوده است. همچنین اعداد و ارقام به ترتیبی ساده ابتدائی بر مهرها مشاهده می‌شود. در نقوش این دوران ارتباط هنری ایلام (شوش) و بین‌النهرین (سومر) به چشم می‌خورد. زیرا ایلام با همسایگان غربی خود بطور دائم و به طریق دوستانه از راه داد و ستد و خرید و فروش کالا به جهت تأمین نیازهای بازارهای داخلی و خارجی در تماس بودند. این نقوش ساده آغازی از هنر تصویری است. که آداب و عادات و از

هنر و تمدن و حتی طرز زندگی مردم این سرزمین در طی قرون متمادی است. از (هزاره چهارم تا اواسط هزاره اول) که شاهنشاهی هخامنشی تأسیس گردید، نقش مهرها نوعی تاریخ مصور است که اوضاع اجتماعی و سیاسی و اقتصادی و ... را مشخص می‌کند. زمانی که خط آکادی جای خط ایلامی را گرفت، کمتر از آن استفاده می‌شد و بیشتر در مورد تعیین مقدار محصول و حمل آن به محل دیگر یا خرید و فروش گله و رومه به کار می‌رفت (ملکزاده بیانی، ۱۵ الی ۱۷، ۱۳۷۵).

دایره‌ی تسلسل در مبادله‌ی فرهنگی و هنری و عقیدتی که در جوامع ابتدایی به دلیل برخوردها و یا رابطه‌ی بازرگانی و اقتصادی بوجود می‌آمد به واضح بر مهرها مشاهده می‌شود (ملکزاده بیانی، ۱۳، ۱۳۷۵). جنبه‌ی اقتصادی مهر به حدی واضح و مد نظر بود که حتی در جنگ‌های روی داده احتمالاً یکی از دلایل این اتفاقات تسلط بر راه‌های بازرگانی و بازارهای خرید و فروش کالاهای گوناگون در نواحی مختلف بوده است و دشمن جاده‌های بازرگانی مواد مختلف را تحت نظر می‌گرفتند.

برای تهیه‌ی مهرهای این دوران حکاکان بنا بر نرمی یا سختی جنس مهر بوسیله‌ی قلم حکاکی مهرهای سنگی یا مسین نقوش مختلف را بسته به نوع استفاده، روی آنها کنده‌کاری می‌کردند. این هنرمندان در حرفه و صنعت خود تبحر داشته و در انجام این کار هنری نهایت دقت را به کار می‌بردند (همان، ۱۸).

به نظر می‌آید صنعت مه‌سازی، یکی از حرف موجود در دوران باستان و حتی قبل از آن بوده که می‌توانست در بازارهای آن دوران راسته‌ای پر رونق بسته به نوع و جنس مهر به خود اختصاص داده باشند.

باستان‌شناسان مدارک ارزنده‌ای از گودین تپه در دره‌ی کنگاور، بین راه کرمانشاه به همدان در ارتباط با مناسبات تجاری میان جلگه‌ی شوش و مناطق شمالی فلات ایران به دست آورده‌اند. از این مکان بر روی هم ۴۳ لوح سالم و شکسته از دوره‌ی پنجم به دست آمده است و از این میان فقط یکی که روی آن چیزی نوشته نشده بود بقیه علایم عددی و تصویری را نشان می‌دهند. با وجود یک لوح نوشته نشده می‌توان چنین استنباط کرد که دست کم تعدادی از الواح در گودین ساخته می‌شد (مجیدزاده، یوسف، ۱۲۴، ۱۳۶۸). بر طبق یافته‌های باستان‌شناسی می‌توان

چنین استنباط کرد که الواح بکار گرفته شده، که دارای علائم عددی و تصویری بودند در حکم سند و یا برچسب یا رسید کالا بودند. این لوحه‌ها احتمالاً اسنادی برای شمارش کالاها و صورت‌برداری از ورود و خروج اجناس انباری بوده‌اند که مهر و موم شده و مشخص می‌گردیدند.

الواح گودین تپه از لحاظ شکل و علائم تصویری و شیوه‌ی عدد نگاری به الواح شوشی شباهت دارند. از مجموعه الواحی که از گودین به دست آمده بودند تعداد ۱۳ لوح از این مجموعه مهر شده بودند، و علاوه بر آن چهار گل توپی مهر شده و دو مهر استوانه‌ای نیز از درون دژ بیضی به دست آمده است. از آنجا که روی یکی از مهرها نشانی حک شده، می‌توان گفت که همانند الواح، دست کم تعدادی از مهرها نیز در محل ساخته و حکاکی می‌شده است. تصاویر مهرهای گودین شباهت کاملی به نقوش مهرهای به دست آمده از شوش دارد.

با مطالعه الواح و مهرهای گودین می‌توان استنباط کرد که شوش طرف مبادلات تجاری گودین بوده است. وجود کالاهای غیر محلی در گودین را می‌توان این گونه تعبیر کرد که سازندگان این گونه کالاها کارگران ماهر شوشی ساکن گودین بودند (مجیدزاده، ۱۲۴، ۱۳۶۸). که در آنجا به کار تولید کالاهای مختلف و انبار کردن و فروش آنها دست می‌زدند. زیرا همان گونه که در مورد لوح نوشته نشده و مهر استوانه‌ای حکاکی نشده اظهار گردید و دلیل ساخت و تقلیدی از مهرهای همزمان در شوش باشد. به این تولیدات اگر سایر کالاها همچون کاسه‌های لب واریخته و خمره‌های بزرگ چهار دسته‌ای که می‌توانستند جهت حمل و نقل کالا از آنها استفاده کنند را اضافه کنیم، می‌توان چنین فرض شود که اینها همه توسط شوشی‌های ماهر و متخصص ساکن در گودین که به کارهای تجاری مشغول بودند تولید می‌شده است. گودین را می‌توان یک پایگاه تجاری دانست که از طریق آن شوشی‌ها قادر بودند بر شعاع بیشتری از مناطق شمالی نظارت داشته باشند و کالاهای صادراتی خود را نه تنها به سرزمین‌های کوهستانی زاگرس مرکزی، بلکه به مناطق فلات مرکزی ایران یعنی محوطه‌هایی چون سیلک در نزدیکی کاشان سرازیر کند (همان، ۱۲۵) این‌ها همگی ثابت می‌کنند که زندگی بشر در آن دوران با نوعی سازمان مدیریت و نظام اداری در مفهوم علم اداره کردن جامعه همان فن مدیریت را می‌دانستند و به کار می‌بردند.

نتیجه‌گیری

انسان در طول تاریخ بسته به نیازش دست به ابداعات و اختراعات گوناگونی می‌زد و از آن‌ها به نحو مطلوبی سود می‌برد یکی از این موارد مهر بوده که در معاملات و تجارت ناچار به استفاده از آن بود تا سند مالکیت خود را به اثبات برساند و بتواند در تجارت و معاملاتش نهایت امانت‌داری و صداقت خود را به کار برد و اموال مورد معامله را در صحت و سلامت به منزل مقصود برساند. از مهرها برای تأیید اجناس و یا رسید کالا و در تحویل و تحولات انبارها در کار تجارت استفاده می‌کرد، زیرا اداره‌ی تمدن‌های عظیم با حجم انبوهی از تجارت درون منطقه‌ای و بیرون منطقه‌ای نیازمند نوعی سازمان مدیریت اقتصادی و نظام اداری قوی داشت. بطور یقین از یک طرف برای کنترل سرزمینی با آن وسعت و از طرف دیگر برای ایجاد یک رابطه تجاری مفید باید یک سیستم اداری، تجاری و صنعتی کامل در جریان باشد. آنچه که ما به آن فن مدیریت اقتصادی می‌گوییم. شواهد این مدیریت را می‌توان مهر و موم کردن کالاها و پیام‌ها دانست که نشان می‌دهند زمامداران، فن تهیه و یا تولید، انبار کردن و نقل و انتقال کالاها را می‌دانستند.

فهرست منابع

- ۱_ اقتداری، احمد، آثار و بناهای تاریخی خوزستان، تهران، اشاره، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- ۲_ توحیدی، فائق، آشنایی با میراث فرهنگی، تهران، سبحان نور چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- ۳_ جدی، محمد جواد، مهر و حکاکی در ایران، تهران، فرهنگستان هنر، ۱۳۸۷.
- ۴_ حلاجیان، ابراهیم، تکوین نظام اداری در تاریخ ایران و بین‌النهرین، نشریه پژوهش‌نامه، سال دوم، شماره ششم، تهران، بهار ۱۳۸۶.
- ۵_ شرف‌الدین، سعیده، چگونگی تدفین مردگان در عصر آهن، تهران، زهد، ۱۳۷۹.
- ۶_ علیزاده، عباس، پیچیدگی ساختار اجتماعی - اقتصادی و فن مدیریت تجاری در یک جامعه پیش از تاریخ، سال هفتم، شماره اول و دوم، تهران، اسفند ۱۳۷۲.
- ۷_ کرمی، ماندانا، فرهنگ مصور باستان‌شناسی، تهران، سمیرا، ۱۳۸۴.

- ۸_ گروهی از محققان، تاریخ پیشرفت علمی و فرهنگی بشر، چ اول، بخش دوم، قسمت اول، ترجمه پرویز مرزبان، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
- ۹_ گیرشمن، رومن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، علمی و فرهنگی، چاپ هفدهم، ۱۳۸۵
- ۱۰_ مجیدزاده، یوسف، آغاز شهرنشینی در ایران، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸
- ۱۱_ ملکزاده بیانی، ملکه، تاریخ مهر در ایران، تهران، یزدان، چاپ دوم، ۱۳۷۲
- ۱۲_ ملکزاده بیانی، ملکه، تاثیر نقوش مهرها در تاریخ قدیم ایران، مجله هنر مردم، تهران، دوره ۸، شماره ۸۸، بهمن ۱۳۴۸.
- ۱۳_ ملکزاده بیانی، ملکه، مطالعه یک مهرسانی و مختصری از تاریخ پیدایش مهر، گزارش‌های باستان‌شناسی، تهران، اداره کل باستان‌شناسی، ۱۳۳۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی